

de Nederlanden). Het Content-Analysis-onderzoek leidde uiteindelijk tot veel verderstrekkende resultaten omtrent de associatiepatronen van Regino en zijn opvolger. Naast twee algemeen-historische artikelen (over het beeld dat Benoît van Sainte-Maure geeft van hertog Richard II en over Heloïse en Abélard) is er nog een mooie bijdrage van F. W. N. Hugenholz en E. A. Hattinga van 't Sant die reconstrueren hoe Willelmus Procurator ertoe is gekomen zijn kroniek (vanaf het jaar 1206) te beginnen met een romantisch — maar onwaar — verhaal over de verloving van graaf Willem I van Holland met de Gelderse gravendochter Aleid.

Feestbundels als *Tussentijds* hebben de mediaevist veel te bieden. Belangstellende lezers die hun serie 'Utrechtse bijdragen tot de mediëvistiek' compleet willen hebben, zullen er misschien minder goed mee uit de voeten kunnen. Ondanks de soms hinderlijke zetzfouten (tijdgebrek?) is *Tussentijds* — om met Dire Potter te spreken — een 'seer notabel boeck'.

Marjoke de Roos

Chr. de Backer, A. J. Geurts, A. G. Weiler, ed., *Codex in context. Studies over codicologie, kartuizergeschiedenis en laatmiddeleeuws geestesleven, aangeboden aan prof. dr. A. Gruijs* (Nijmeegse codicologische cahiers IV-VI; Nijmegen-Grave: Alfa, 1985, 365 blz., f69,-, ISBN 90 7040 725 6).

Bij de aanvaarding van het ambt van lector in de hulpwetenschappen van de geschiedenis aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen in 1971 gaf A. Gruijs een openbare les onder de titel 'Codicologie of boek-archeologie? Een vals dilemma'. Toen hij in 1985 — nadat hem in 1980 de hoogleraarstitel was verleend — het ambt neerlegde wegens het bereiken van de 65-jarige leeftijd, hadden zijn activiteiten inmiddels wel duidelijk gemaakt dat er van een dilemma zeker geen sprake meer hoeft te zijn. Een consequent uitgevoerd boek-archeologisch onderzoek zal bijna altijd leiden tot codicologie in ruime zin, waarbij de onderzochte handschriften ook in hun historische context worden beschouwd. Het zal niemand verbazen dat de vrienden, collega's en leerlingen die de scheidende hoogleraar een *liber amicorum* aanboden, daaraan de titel *Codex in context* meegaven. Het boek verscheen in de reeks Nijmeegse codicologische cahiers, waarin de ontwikkelingen op het vakgebied van Gruijs uitstekend zijn te volgen. Het eerste deel in die reeks, *Codicografie en computer* (door A. J. Geurts, A. Gruijs en J. van Krieken), dateert van 1983.

De negentien artikelen in de bundel sluiten aan bij de belangstelling van de gehuldigde: er is een gevarieerd aanbod van codicologische bijdragen, wat kartuizergeschiedenis en een aantal opstellen over 'laatmiddeleeuws geestesleven' (onder andere de Moderne Devotie). De rangschikking is alfabetisch op auteursnaam en elke bijdrage wordt gevolgd door een korte samenvatting in het Frans. Voor de gebruiker was het wellicht handiger geweest als die samenvattingen bij elkaar achterin het boek hadden gestaan. Verschillende artikelen zijn voorzien van illustraties en tekstvoorbeelden. Twee auteurs schreven niet in het Nederlands. Door hun onderwerpen, de gekozen invalshoek of de codicologische vondsten hebben vrijwel alle bijdragen interessante informatie te bieden. Daarom lijkt het me nuttig hier een — min of meer thematisch — overzicht van de inhoud te geven en af te zien van kritische opmerkingen betreffende detailkwesties.

De Franse codicoloog Gilbert Ouy schreef als enige over een onderwerp dat niet direct met

de Nederlanden te maken heeft ('Quelques conseils de Gerson aux confesseurs'). Twee andere bijdragen over niet-Nederlandse thema's gaan dan toch wel over handschriften in Nederlandse collecties: J. J. M. Hermans over vroege uitgeversbanden uit Parijs en Keulen (in de UB Groningen) en W. R. Veder over de weinig bekende harmonicaboekjes die net als de knecht van Mozarts Don Giovanni *Leporello* heten (exemplaren in UB Nijmegen en UB Leiden; dit artikel is in het Engels). Ook A. Derolez bespreekt het uiterlijk van middeleeuwse boeken. Hij wil weten of er enige systematiek valt te ontdekken in de wijze waarop de codices in de Nederlandse bibliotheken van de vijftiende-zeestiende eeuw werden bewaard.

Van de andere bijdragen met een overwegend codicologisch karakter is die van P. J. A. Nissen het meest verrassend. Hij maakt aannemelijk dat de bijbel die het Utrechtse regulierenklooster omstreeks 1452 ten geschenke kreeg van Bernardus Uten Enge niet dezelfde is geweest als de kostbare bijbel die de regulieren in 1427 verpand hadden, zoals M. P. van Buijtenen veronderstelde in zijn boek *De bijbel van de Regulieren te Utrecht* (Utrecht, 1984). Nissen vond een oorkonde uit 1442 waaruit valt op te maken dat de Bossche kanunnik Martinus van Zomeren de verpande bijbel had gekocht en deze had bestemd voor een tot de congregatie van Windesheim behorend klooster. A. J. Geurts informeert ons aan de hand van een nog niet eerder opgemerkte brochure van baron Sloet van de Beele (1806-1890), de uitgever van onder meer het *Gelderse oorkondenboek* en de *Kroniek van Willem van Beruhen*, over diens uitgangspunten bij de bestudering en de uitgave van middeleeuws bronnenmateriaal. Het opstel van J. G. C. Venner gaat over de mogelijkheden om laatmiddeleeuwse handschriften volgens vaste criteria te lokaliseren en te dateren. H. Chr. van Bommel en A. H. Laeven presenteren gegevens omtrent de verwerving en de herkomst van de incunabelen in respectievelijk de Bibliotheek Arnhem en de UB Nijmegen. Het boekenbezit van de Arnhemse kartuize Monnikhuizen — de verblijfplaats van Geert Grote tussen 1375 en 1380 — is onderzocht door Chr. de Backer, die probeert te traceren waar de boeken na de opheffing van het klooster in 1572 zijn gebleven.

Het door de Luikse kartuizer Jacobus van Gruitrode (f 1475) geschreven *Rosarium Jesu et Mariae*, waarvan een lange en een korte redactie én een vermoedelijk door hemzelf vervaardigde Middelnederlandse vertaling van de korte versie bestaan, wordt besproken door J. Deschamps. Het geschrift bevat geestelijke oefeningen op gebeurtenissen uit het leven van Jezus en Maria en heeft een compilatief karakter. De kartuizer in het artikel van J. P. Gumbert is de in 1409 uit het klooster van Diest weggelopen lekebroeder Jan van Brederode die uit was op de erfenis van zijn schoonvader Willem van Abcoude. In een Bazels handschrift trof de auteur kopieën aan van brieven van de prior van de Utrechtse kartuize Nieuwlicht aan de bisschop van Utrecht. De laatste ging niet in op het verzoek om de wegloper te dwingen naar het klooster terug te keren. Wellicht bemoede Nieuwlicht zich met deze zaak op instigatie van Jacob van Gaasbeek aan wie de genoemde erfenis was toegefallen. De derde kartuizer die we tegenkomen is Hugo de Balma (f na 1305). Th. Mertens onderzoekt de invloed van zijn *Mystica theologia* op de laat-Middelnederlandse devotionele literatuur. Het geschrift is zeker bekend geweest in de kringen van de Moderne Devotie.

De bijdrage van R. Th. M. van Dijk O. Carm. handelt over de oudere kloosterwetgeving van de Windesheimse congregatie, toegelicht aan de hand van een statutenboek van het klooster St. Elisabethsdal te Nunhem uit circa 1434-1437. P. F. J. Obbema buigt zich over het werk van Johan Brinckerinck (circa 1359-1419), rector van het Deventer Meester Geertshuis en geestelijk leider van de zusters regularissen in Diepenveen. Een deel van de

aan hem toegeschreven collaties blijkt te zijn ontleend aan preken van de door Gruijs bestudeerde Jan van Schoonhoven. P. Bange schrijft over een vijftiende-eeuws collatieboek waarin naast de *Zedelijke Toespraak* van Geert Grote en een tekst over de eerbaarheid van weduwen vooral collaties over het huwelijk staan. In de categorie Moderne Devotie valt ook nog de bijdrage van A. G. Weiier: 'Het Antwerpse getijden- en gebedenboek Plantijn-Moretus 14.12; een vroege vertegenwoordiger van Geert Grote's middelnederlandse getijden-versie?'.

De twee overgebleven artikelen staan op zichzelf en vallen onder de algemene noemer laatmiddeleeuws geestesleven. Het thema van P. M. J. C. de Kort is 'De broederschap van het Heilig Kruis te Nijmegen en zijn betekenis voor het godsdienstig leven aldaar in de tweede helft van de vijftiende eeuw'. P. H. D. Leupen tenslotte geeft zijn visie op de negatieve houding die Filips van Leiden in zijn *De cura reipublicae et sorte principantis* aannam ten opzichte van de laatmiddeleeuwse natuurfilosofen.

In het huldeboek is naast de bibliografie van Gruijs een biografische bijdrage opgenomen van de hand van A. G. Weiier. Na het lezen van dit essay kan de waardering voor het werk van Gruijs alleen maar toenemen, omdat duidelijk is geworden dat zijn toewijding en zijn veelzijdigheid nog veel groter zijn dan zijn publikaties al deden vermoeden. *Codex in context* laat zien dat zijn inspanningen niet zonder resultaat zijn gebleven.

Marjoke de Roos

W. P. Blockmans, H. van Nuffel, ed., *Staat en religie in de 15e en 16e eeuw. Handelingen van het colloquium te Brussel van 9 tot 12 oktober 1984* (Brussel: H. van Nuffel, 1986, vi + 390 blz.).

Deze bundel is het resultaat van een colloquium, gehouden in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in oktober 1984 ter gelegenheid van het 850-jarig bestaan van de Kapellekerk aldaar. Omdat deze kerk de overgang van de middeleeuwen naar de moderne tijd met al zijn spanningen en veranderingen heeft meegemaakt, wilde men zich niet tot de lokale geschiedenis beperken. Het colloquium kreeg dan ook als titel 'De geboorte van het moderne Europa XVde-XVIde eeuw. Uitbreiding van de staatsmacht en religieuze crisis in Europa'.

De bundel bestaat uit vier gedeelten. Het eerste deel behandelt de staatkundige centralisatie in de Nederlanden, het tweede de culturele stromingen in de Nederlanden, deel drie de religieuze stromingen en het laatste deel de Europese context. Er zijn in totaal veertien bijdragen, uit West- en Oost-Europa, alle ruim voorzien van noten en op enkele drukfouten na is het een goed verzorgd geheel.

W. P. Blockmans opent met een bijdrage waarin hij de veranderende verhouding tussen de onderdanen en de gezagsdragers in de vijftiende en zestiende eeuw bestudeert. Deze eeuwen kenmerkten zich door een versnellingsfase in het staatsvormingsproces en lieten de uitbouw van nieuwe machtsmiddelen zien. Blockmans analyseert de politieke, economische en culturele dimensies van deze ontwikkeling en bestrijdt de voorstelling dat het proces van centralisatie van de staatsmacht een noodzakelijke evolutie was, die de interne pacificatie van samenlevingen waarborgde.

Na G. Janssens, die de katholieke visie op het koningschap in de Nederlanden beschrijft, volgt A. H. Huussen jr. met een bijdrage waarin hij een innig verband van wederzijdse